

IDEOLOGIZACJA PRZEKAZÓW IKONOGRAFICZNYCH O TEMATYCE ZDROWOTNEJ W CZASACH PRL: W POSZUKIWANIU WIZUALNEGO STEREOTYPU

JACEK WOJSŁAW

Uniwersytet Gdański

Wydział Nauk Społecznych, Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa

ABSTRACT

Ideologization of health iconographic messages in times of People's Republic of Poland: in search of visual stereotype

An attempt has been made in that paper to describe the ways of health subject area posters to instil ideological premises connected with social realism to People's Poland's society. For this purpose posters created in the first post war decade of PRL (until 1956) have been analysed. Examining the text and visual substance and the stylistic structure of posters allows to notice – in most of works – elements connected with the ideological premise of the social realism. It was recorded as characteristic graphic and rhetoric symbols for the epoch when the posters were created. To the most important features of social realism output, art formula that to the largest extent effected the end image of analysed creations, belongs the rule of typicality in composition of posters. It required from its creators to elicit in their posters characteristic features of the socialist world and man. Not all works were equipped in content unequivocally associated with the new political system. Some of them could be used also today to promote pro-health behaviours.

Key words: health subject area, poster, Polish social realism, ideology, typicality

✉ Adres do korespondencji: Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa, ul. Jana Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk

Wprowadzenie

Przedmiotem poniższej analizy będzie próba opisu i interpretacji elementów treściowych i symbolicznych składających się na przekaz wizualny zapisany w formie plakatu o tematyce zdrowotnej. Wykorzystane w tekście wytwory polskich plakacistów powstały w pierwszym okresie istnienia Polski realnego socjalizmu, tzw. przedpaździernikowym (1945–1956). Był to czas, w którym najpełniej PRL przypominała państwo funkcjonujące według reguł systemu totalitarnego. Z tego też powodu postawienie tezy o nasyceniu opisywanych *posterów* treściami ideologicznymi wydaje się stwierdzeniem uzasadnionym, które postaram się w przedstawionym tekście zweryfikować.

Na wstępie należy uporządkować znaczenia poszczególnych pojęć i zjawisk wpływających na rozpoznanie badanego zagadnienia. Ważnym ustaleniem jest kwestia odpowiedzi na pytanie o istotę reżimu politycznego panującego w Polsce po II wojnie światowej. Według Krystyny Kersten model ten należy uznać – mimo pewnych wątpliwości¹ – za system totalitarny², choć po 1956 roku mocno rozwodniony³, co niektórym badaczom pozwala na zaliczenie go (po wydarzeniach polskiego października) do reżimów autorytarnych⁴. Nie wdając się w szczegóły sporów towarzyszących kategoryzacji panującego w Polsce Ludowej systemu politycznego⁵, warta zacytowania jest na ten temat opinia Wojciecha Sokoła. Pisał on o analitycznej teorii totalitaryzmu jako wątpliwym kluczu do zrozumienia systemu PRL. Zwrócił uwagę, że: „Pomimo bowiem totalitarnych aspiracji rządzących (szczególnie po 1948 roku, kiedy odrzucono pozory demokracji), nie zdołano zrealizować konstytucyjnej dla totalitaryzmu zdolności mobilizowania mas poprzez treści ideologiczne”⁶, co z kolei – jego zdaniem –

¹ K. Kersten w wystąpieniu „Czy PRL była państwem totalitarnym?” – wygłoszonym w grudniu 1990 roku w Instytucie Studiów Politycznych PAN – powiedziała o dostrzeganiu większej liczby w opisie konceptu totalitaryzmu stosowanego do systemu PRL cech kolonialnych nad totalitarnymi; łącząc m.in. z pojęciem kolonializmu takie określenia, jak: brak suwerenności i podporządkowanie ZSRR Polski; zob. Kersten 1992, s. 5–12.

² Krótką charakterystykę państwa totalitarnego daje L. Kołakowski, pisząc, że dążyło ono do „całkowitego zniszczenia społeczeństwa cywilnego i do wchłonięcia wszystkich form życia społecznego przez państwo”; zob. Kołakowski 2009, s. 15; szerzej zagadnienie historycznego rozwoju rozumienia pojęcia totalitaryzmu prezentuje we wspomnianym już wyżej wystąpieniu K. Kersten; zob. Kersten 1992, s. 5–8.

³ Dyskusja nad historią PRL – Krystyna Kersten, Jerzy Eisler, *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały* 1995, t. 1, s. 12.

⁴ J. Eisler pisał na ten temat: „Jeśli więc PRL w jakimkolwiek okresie swego istnienia zasługiwało na miano państwa totalitarnego, to była to właśnie Polska przedpaździernikowa. Dla okresu późniejszego – jak się wydaje – lepsze byłoby określenie reżim autorytarny”. Zob. Dyskusja nad historią PRL..., s. 19.

⁵ Interesujące rozważania na ten temat można znaleźć m.in. w tomie 8. Studiów i Materiałów wydawanych przez Instytut Historii PAN; zostały zebrane tam wypowiedzi wielu historyków zajmujących się historią Polski XX wieku; zob. Ankieta. Historycy o badaniach dziejów Polski Ludowej, *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały* 2008, t. 8.

⁶ Sokół 1997, s. 147.

spowodowało, że totalitaryzm w Polsce „został ograniczony do sfery władzy oraz świata pozorów”⁷.

By precyzyjniej przeprowadzić poniższą analizę, należy krótko scharakteryzować, na czym opierał się kanon komunistycznej⁸ ideologii w perspektywie rzeczywistości politycznej powojennej Polski, zwłaszcza tzw. okresu stalinowskiego⁹. W jego skład wchodziły m.in. zapisane w postaci sloganów obietnice „lepszego przyszłości”, „władzy ludu”, „sprawiedliwości społecznej”, szeroko otwartych kanałów „awansu społecznego”, czy też skodyfikowanej w „Krótkim kursie WKB(b)” uproszczonej wersji marksizmu, która głosiła determinizm ekonomiczny i stąd wynikającą wyższość planowanej gospodarki socjalistycznej nad żywiołową gospodarką kapitalistyczną, co w przyszłości miało zapewnić erę obfitości, znieść wyzysk człowieka przez człowieka, zlikwidować kryzysy i marnotrawstwo. Przy tym wszystkim nie należy zapominać o podkreślanej ze szczególną mocą na początku lat 50. tezie o zaostrzającej się walce klasowej, co z kolei wpływało na rysowanie w przekazie publicznym licznych „wrogów wewnętrznych”, jak i „zewnętrznych”¹⁰.

Te uwarunkowania wiązały się jeszcze z jedną ważną kwestią, a mianowicie z nałożonym na twórców w całym bloku sowieckim, w tym oczywiście w Polsce po 1948 roku¹¹, obowiązkiem konstrukcji swoich dzieł według zasad realizmu socjalistycznego, zwanego też socrealizmem.

Nie wchodząc nadmiernie w teoretyczne rozważania¹², można sprowadzić go do doktryny i praktyki twórczej, stworzonej w ZSRR pod rządami Stalina, która sprowadziła sztukę do roli politycznego, ideologicznego i propagandowego na-

⁷ Tamże.

⁸ Zdając sobie sprawę z nadużywania pojęcia „komunizm”, „komunistyczny” do opisywania rzeczywistości panującej m.in. w Polsce po 1945 r., chciałbym przytoczyć jedną z definicji, która została podana na XXII Zjeździe KPZR w 1961 r.; według niej komunizm to „Bezklasowy ustrój społeczny z jednolitą ogólnonarodową własnością środków produkcji, zupełną równością socjalną wszystkich członków społeczeństwa, gdzie wraz z wszechstronnym rozwojem ludzi wzrosną również siły wytwórcze na podstawie stale rozwijającej się nauki i techniki, wszystkie źródła bogactwa społecznego popłyną szerokim strumieniem i urzeczywistni się zaszczytna zasada: «od każdego według zdolności, każdemu według potrzeb». Komunizm jest to wysoce zorganizowane społeczeństwo wolnych i świadomych pracowników, w którym ugruntuje się samorząd społeczny, praca dla dobra społeczeństwa stanie się dla wszystkich pierwszą potrzebą i koniecznością życiową, zdolności każdego będą wykorzystywane z największym pożytkiem dla narodu”; cyt. za: Kajtoch 1993, s. 199–200.

⁹ Więcej na temat charakterystyki tzw. polskiej odmiany stalinizmu, którego apogeum przypadło na lata 1949–1954, zob.: Kersten 1989; Wojsław 2009, s. 10–11; tam też podana szersza literatura przedmiotu.

¹⁰ Zob. więcej na ten temat: Kołakowski 2009, s. 83–188; Heywood 2007, s. 137–150; Sokół 1997, s. 158–170.

¹¹ Schemat periodyzacji rozwoju sztuki socrealistycznej w Polsce zaproponował W. Włodarczyk; jej autor zasadniczo przyjął lata 1949/1950–1954 za czas określający dominację socrealistycznej praktyki twórczej w Polsce; zob. Włodarczyk 1991, s. 74–78.

¹² Do publikacji omawiających założenia teoretyczne i praktyczne ich zastosowanie w twórczości artystów ZSRR i Polski Ludowej możemy zaliczyć m.in.: Studzińska 2014; Łapiński, Tomasiak 2004; Włodarczyk 1999; Włodarczyk 1991; Stepnik, Piechota 2006; Kajtoch 2015, s. 49–60; Jaroński 1999.

rządza partii komunistycznej, a która stała się z końcem lat 40. XX wieku obowiązującą metodą twórczą w pozostałych krajach bloku sowieckiego.

Do najważniejszych cech sztuki socrealistycznej zaliczano potrzebę przedstawiania rzeczywistości w taki sposób, by była obrazem przybliżającym tzw. obiektywną prawdę, przy czym nie chciano tutaj odwzorowań sporządzanych z wiernością fotograficzną, ale takich, które „obiektywnie”, czyli „ideoowo”, zgodnie z interesami polityczno-propagandowymi władz komunistycznych przybliżałyby wybrany temat. Inną cechą stało się stosowanie formuły „typowości” i „uogólnienia znaczeń”. W wypadku sztuki wizualnej chodziło tutaj o syntetyczne przedstawienie w obrazie charakterystycznych elementów socjalistycznej rzeczywistości, by były one, jak pisze J. Studzińska: „(...) łatwo rozpoznawalnymi dla widza – społeczeństwa ludzi pracy – kodu znaczeń (...). Kod ten miał się składać z elementów, które pokazywałyby rzeczywistość jedynie w aspektach pozytywnych, wychwalając system, jego twórców i budowniczych. Zabieg ten miał zatem służyć uproszczeniu przekazu ideowego propagandy państwowej, redukując elementy treściowe i formalne (...)”¹³. Takie rozumienie założeń socrealizmu często prowadziło w praktyce do powstawania krytykowanych przez decydentów wytworów plastycznych, którym zarzucano nadmierny „schematyzm” i „deklaratywność”. Sprowadzać się to miało, jak pisze badaczka, „(...) do powierzchownego przedstawiania tematu za pomocą prostych i trywialnych środków mających na celu ilustrację przewodniej idei i treści, dyktowanych przez partię”¹⁴. Naturalna wydaje się też dlatego potrzeba, chociaż w ograniczonym stopniu, odniesienia się do powyższych kwestii – związanych z charakterystyką twórczości socrealistycznej, gdyż owej doktrynie artystycznej poddane zostały też owoce pracy polskich plakacistów, które swoją tematyką dotykały spraw zdrowotnych.

Władze Polski Ludowej od samego początku starały się w oficjalnych dokumentach tworzących ustrój polityczny i społeczny socjalistycznego państwa zwracać uwagę (w kontraście do Polski sanacyjnej) na jego opiekuńczy charakter. Jeszcze Sejm Ustawodawczy 22 lutego 1947 roku uchwała „Deklarację w przedmiocie praw i wolności obywatelskich”, uzupełniając w ten sposób – niewystępujące w konstytucji marcowej, na której oficjalnie opierał się ustrój Polski do 1952 roku – prawa socjalne obejmujące obok prawa do pracy i odpoczynku opiekę nad rodziną i matką z dzieckiem i – co ważne – ochronę zdrowia¹⁵. Ustanowiona w lipcu 1952 roku konstytucja, zwana stalinowską, wśród wielu praw w dziedzinie społeczno-ekonomicznej przysługujących obywatelom PRL wymienia również prawo do wypoczynku i do ochrony zdrowia¹⁶. Wpisuje się to w szerszy kontekst działań „państwa ludowego”, sprowadzających się do takiego kreowania obrazu przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, z którego jednoznacznie wyni-

¹³ Studzińska 2014, s. 259.

¹⁴ Tamże, s. 261.

¹⁵ Kallas, Lityński 2000, s. 84.

¹⁶ Tamże, s. 176.

kałaby wyższość Polski socjalistycznej, wzrostu poziomu życia jej obywateli nad stanem, który miał być udziałem Polaków przed II wojną światową.

Jak w takim razie realizowano ów propagandowy cel, posługując się tematyką zdrowotną zapisaną w plakacie?; jak definiowano w praktyce wizualnego przekazu wczesnego PRL tę tematykę?; jakie (jeżeli w ogóle) elementy treści przekazu wizualnego mogą świadczyć o jego ideologizacji, szczególnie w kontekście charakterystycznej dla pierwszej połowy lat 50. XX wieku doktryny i praktyki twórczej, którą był socrealizm?; czy w końcu wytwory polskich plakacistów odwoływały się w swojej kompozycji do pewnego typu stereotypów, które można uznać za uniwersalne dla sposobów przedstawiania interesującej nas problematyki w Polsce Ludowej, w każdym razie w pierwszym dziesięcioleciu istnienia tego państwa?

Również gdzieś na marginesie poniższych rozważań warto mieć na względzie występujące w nielicznej literaturze przedmiotu pytania¹⁷ odnoszące się już do samej analizy przekazów wizualnych, w tym plakatu. Do katalogu tych zagadnień należy zaliczyć: kontekst towarzyszący wytworzeniu komunikatu; analizę sposobów prezentacji form wizualnych; przyjrzenie się treści i stylistycznej strukturze obrazu, oraz – co zawsze sprawia badaczom najwięcej problemów – ewentualnym skutkom i recepcji form wizualnej propagandy¹⁸.

Wybrane przykłady plakatów o tematyce prozdrowotnej

Plakaty, które posłużyły mi do próby odtworzenia wizualnego sposobu postrzegania problematyki zdrowotnej, pochodzą z podręcznego katalogu przygotowanego przez pracowników Działu Plakatu Polskiego z Muzeum Plakatu w Wilanowie. Zostały one zarchiwizowane w postaci czarno-białych i, rzadziej, kolorowych odbitek oryginalnych plakatów w formacie pocztówkowym. Jak się wydaje, zgromadzony tam zbiór *posterów* najpełniej (na pewno w kontekście ilościowym) oddaje twórczość polskich plakacistów w interesującej nas przestrzeni tematycznej. Trzeba pamiętać, że prace owe wypełniały w interesującym nas okresie ikonosferę mieszkańca Polski Ludowej, najczęściej stając się ozdobą wnętrz budynków użyteczności publicznej, w tym szkół, ośrodków zdrowia, szpitali, zakładów pracy, instytucji administracji państwowej; będąc także eksponowanymi w miejscach otwartych, współtworzyły ekspozycje w zewnętrznych gablotach i na słupach ogłoszeniowych.

Jak do tej pory brakuje w polskiej literaturze przedmiotu opracowań poświęconych analizie polityki informacyjnej władz PRL w interesującym nas kontekście. Istnieją oczywiście pojedyncze rozważania na temat wykorzystania plakatu

¹⁷ Zob.: Ferenc, Dymarczyk, Chomczyński 2011; tam też szersza literatura przedmiotu; zob. również: Jarecka 2008; Wolny-Zmorzyński, Furman, Snopek, Groń 2013a; Wolny-Zmorzyński, Furman, Snopek, Groń 2013b.

¹⁸ Zob. Konecki 2011, s. 9.

jako jednego z środków służących propagandzie politycznej, ale dotyczą one tylko wybranych fragmentów dziejów Polski Ludowej, dodatkowo w większości nie prezentują one badanej problematyki w sposób pogłębiony¹⁹.

Mając na uwadze przełom 1989 roku, warto sięgnąć po ustalenia czołowego teoretyka badań nad propagandą wizualną w czasach PRL – Lesława Wojtasika²⁰. Jego refleksje na ten temat, jak można sądzić, mają wartość o tyle, o ile odzwierciedlały sposób myślenia nie tylko marksistowskich badaczy, lecz również mogły towarzyszyć zarówno twórcom, jak i ich partyjnym nadzorcom w czasach trwania Polski Ludowej, także w tzw. okresie stalinowskim.

Wśród owych refleksji, które nie zawsze i dzisiaj muszą budzić ostry głos sprzeciwu, znajduje się banalne, ale przez to samo niefałszywe stwierdzenie na temat propagandowej siły plakatu jako najprostszej formy przekazu informacji w postaci graficznej. Lesław Wojtasik pisał, że „warunkiem skuteczności oddziaływania plakatu (...) jest przekazywanie treści w sposób prosty i całkowicie jednoznaczny”²¹, co jego zdaniem miało prowadzić do potrzeby ograniczania w ich kompozycji wielozakresowych symboli, które mogłyby zmuszać odbiorcę do niepożądanego wysiłku myślowego w celu analizy użytych środków wyrazu²². Taki sposób myślenia mógł również towarzyszyć autorom opisywanych tutaj *posterów*. Pamiętać trzeba jednak przez cały czas, że ich wytwory zanim zostały dopuszczone do publicznej prezentacji, podlegały surowej cenzurze prewencyjnej prowadzonej przez aparat Głównego Urzędu Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk, a i sami twórcy, zdając sobie sprawę z otaczającej ich rzeczywistości politycznej, mogli dokonywać już na etapie pracy koncepcyjnej autocenzury.

Poniższą analizę należy rozpocząć od zarysowania głównych kampanii o charakterze prozdrowotnym inicjowanych przez władze partyjno-państwowe Polski okresu stalinizmu. Jednym z tego typu wydarzeń były organizowane od roku 1949 „Tygodnie zdrowia”²³, pod auspicjami Polskiego Czerwonego Krzyża (dalej: PCK). Temat ten był co roku anonsowany przez plakaty wykonane przez różnych autorów. W pierwszym roku akcji tekst towarzyszący przedstawieniu wizualnemu informował w jednym przypadku o „Pierwszym Tygodniu Zdrowia” i przy tej

¹⁹ Chodzi mi tutaj tylko o prace powstałe po 1989 roku; do nielicznych rozważań lub ich fragmentów w sposób interesujący przedstawiających badaną tematykę można zaliczyć refleksje: Mazur 2009, s. 302–317; Rogowska 2006, s. 443–454; Ligarski 2006, s. 73–77; Wojsław 2014, s. 455–488; oddzielną kategorią źródeł na ten temat mogą być katalogi lub informacje o wystawach, w tym: Izdebski 2001, s. 72–74; Kurpik 2001; Szczepaniak 2003.

²⁰ Lesław Wojtasik (ur. 1933): autor wielu prac z dziedziny psychologii społecznej i teorii komunikowania masowego, ze szczególnym uwzględnieniem propagandy wizualnej (m.in.: Psychologia propagandy politycznej – wyd. 1973; Teoria i praktyka propagandy wizualnej – wyd. 1973; Podziemie polityczne – wyd. 1983; Agitacja polityczna – wyd. 1986; Propaganda wizualna – wyd. 1987); w latach 80. XX wieku zastępca szefa Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego (dalej: GZP WP) oraz szef Zarządu Propagandy i Agitacji GZP WP.

²¹ Wojtasik 1987, s. 156.

²² Tamże.

²³ Miesiącem, który wybrano na obchody tego wydarzenia, był czerwiec.

okazji głosił, że „Pokarm matki” – to „zdrowie dziecka”²⁴; drugi z kolei *poster* zawierał oprócz czysto informacyjnej notki o tygodniu PCK, hasło – „Robactwo, epidemie, brud, choroby społeczne”²⁵. Nieco bardziej złożone było tło plakatu autorstwa Witolda Kalickiego, gdzie w centralnym jego planie umieszczono miotłę²⁶ będącą w ruchu i symbolicznie narysowane, w górnej partii – polskie miasto, w dolnej części – przykładową wieś²⁷. Rok później tydzień zdrowia PCK reklamowany był przez plakat, którego główną część stanowiło przedstawienie robotniczej rodziny, z uśmiechem patrzącej przed siebie, w której tle zarysowano zabudowania wielkofabryczne i zmierzające do nich tłumy robotników²⁸.

Najbardziej dynamicznym przekazem wizualno-tekstowym charakteryzuje się w tej serii tematycznej praca Witolda Chmielewskiego²⁹. Przedstawia on na niebieskim tle trzy kobiety pokazane frontalnie w 3/4, dwie z nich to sanitariuszki w fartuchach i beretach ze znaczkami PCK; trzecia dziewczyna, widoczna na dalszym planie, zostaje ubrana w regionalny strój i również zostaje zaopatrzona w znaczki PCK. Górą zostaje przeprowadzony dużymi czerwonymi literami napis – „W SZEREGACH PCK WALCZYMY O KULTURĘ SANITARNĄ”³⁰; w dole na białym pasie zapisano – „CZWARTY TYDZIEŃ ZDROWIA 8–15 CZERWCA 1952”³¹. Wspominany dynamizm komunikacyjny wynika: raz – z typowego nie tylko dla tamtego okresu historycznego użycia słowa „walka”³², dwa – z uchwycenia w ruchu postaci młodych kobiet, za którymi również ukryto zarysy tak często wykorzystywanych w ikonografii wczesnego PRL symbolu przyspieszonej industrializacji powojennej Polski, w postaci kominów fabrycznych.

Już w tym momencie możemy zauważyć stosowanie w kompozycji plakatów socrealistycznej zasady „typowości”, która wymagała od twórców wydobywania charakterystycznych cech socjalistycznego świata i człowieka. Tutaj polegało to na wykorzystaniu uniwersalnego symbolu modernizacji gospodarczej państwa ludowego, jakim uczyniono kominy i zabudowania fabryczne. Z innej strony pojawiające się postacie zostały wystylizowane na osoby pochodzące z ludu, dynamicznie i z radością kroczące.

Ważnym elementem budowania więzów społeczeństwa, zwłaszcza młodego pokolenia, z nową ideologią i systemem politycznym, była jak największa jego

²⁴ Zbiory Muzeum Plakatu w Wilanowie (dalej: MPW), nr inw. PL. 28378/1-2 (autor: Bronisław W. Linke, Anna Linke, r. 1949).

²⁵ MPW, nr inw. PL. 6987/1 (autor: Witold Kalicki, r. 1949).

²⁶ Miotła stanowiła również symbol politycznych porządków, które były dziełem nowej władzy ludowej; stąd w kompozycji wybranych plakatów o tematyce politycznej można spotkać ów symbol.

²⁷ MPW, nr inw. PL. 6987/1.

²⁸ MPW, nr inw. PL. 8739/1 (autor: Jerzy Karolak, r. 1950).

²⁹ MPW, nr inw. PL. 528/1-3 (autor: Witold Chmielewski, r. 1952).

³⁰ Zachowanie pisowni drukowanymi literami jest podyktowane oddaniem autentycznej formy zapisu znajdującego się na analizowanych plakatach.

³¹ MPW, nr inw. PL. 528/1-3.

³² Szczegółowej analizie języka komunistycznej nowomowy, w tym roli, jaką w komunikacji masowej pełniło słownictwo militarne, dokonał Michał Głowiński i Jerzy Bralczyk; zob. m.in.: Głowiński 1992; Głowiński 2009; Głowiński 1991; Głowiński 1992; Bralczyk 2007; Bralczyk 2001.

aktywizacja, także z użyciem zrytualizowanego kalendarza świąt i uroczystości³³. Dlatego też i w tym wypadku, jak się wydaje, funkcji edukacyjnej, związanej z promowaniem zachowań prozdrowotnych towarzyszyła przy tej okazji chęć organizacyjnego zassania jak największej takiej grupy.

Ważnym momentem agitacji politycznej były wszelkie kampanie związane z propagowaniem wielkich planów gospodarczych i charakteryzujących państwo demokratyczne – za jakie chciała uchodzić Polska Ludowa – kampanii towarzyszących wyborom do różnego typu ciał przedstawicielskich, jak Rady Narodowe, wybory do sejmu PRL czy zjazdów PZPR. W tym wypadku tematyka zdrowotna służyła władzom do rysowania obrazu państwa starającego się o podniesienie medycznych standardów opieki, jak i przez podwyższanie jakości życia wpływające na stan zdrowia obywateli.

Plakatami tego typu były m. in. dwie prace wykonane w twórczym duecie, przez Szymona Bojko i Witolda Kalickiego. Ich tematyka powiązana była z potrzebą realizacji zadań zapisanych w Planie 3-letnim (1947–1949). Plastikarna kompozycja *posterów* miała unaocznić wpływ tego gospodarczego zadania na podniesienie jakości życia w socjalistycznej Polsce, w tym w interesującej nas przestrzeni zdrowotnej. W obu przypadkach wykorzystano do ich budowy jedną z ulubionych technik propagandzistów PRL, która służyła podkreślaniu przewag życia w państwie ludowym, a było to stosowanie reguły opartej na ilustrowaniu na zasadzie „tak było – tak jest – tak będzie”, co w praktyce wizualnego oddziaływania oznaczało wspieranie się danymi statystycznymi, w pierwszym wypadku odnoszącymi się do czasów przedwojennych, stanu obecnego (np. pierwszego roku Planu 3-letniego) i zapisanych w planie docelowych wskaźników wzrostu. Plakat z wybijającym się na plan pierwszy – umieszczonym w jego górnej części – hasłem „DO DOBROBYTU”, uzupełnionym w pasie dolnym podpisem – „TRZYLETNI PLAN ODBUDOWY”, zawierał trzy tablice poglądowe z kategoriami informacyjnymi dotyczącymi: w pierwszym przypadku cukru i tkanin; co ciekawe – w drugim wypadku, niekojarzącego się dzisiaj ze zdrowiem, ukazania wzrostu produkcji papierosów, a także skóry (na buty) i ogólnie innych towarów przemysłowych; by w końcu zwrócić uwagę na jakość jedzenia, którego miało być więcej i w zdecydowanie lepszej jakości³⁴.

Z tym ostatnim wątkiem tematycznie łączył się plakat drugi, którego przewodnim sloganem uczyniono tekst – „DZIĘKI 3-LETNIEMU PLANOWI ODBUDOWY GOSPODARCZEJ BĘDZIEMY SYCI”, z tym że tutaj ograniczono się do przywołania jako skrajnych dat lat 1946 i 1949, którym odpowiednio przypisano „2142 kalorie i 3950 kalorii”³⁵. Druga część plakatu podpisana „ROBOTNIK PRACUJE WYDAJNIEJ” ukazywała wzrost wydajności pracy górnika, osiągnięty już w ciągu lat 1945–1946. Wracając jeszcze na chwilę do pierwszej pracy

³³ Więcej o roli świąt, uroczystości i rocznic w polityczno-propagandowym planie działań władz PRL zob.: Oseka 2007, s. 105–106; Wojsław 2009, s. 49–50, 127–175.

³⁴ MPW, nr inw. PL. 6985/1 (autor: Szymon Bojko, Witold Kalicki, r. 1946).

³⁵ MPW, nr inw. PL. 6990/1 (autor: Szymon Bojko, Witold Kalicki, r. 1946).

wspominanego duetu plastyków, należy powiedzieć, że w tym wypadku datami, które posłużyły wizualnej agitacji, były odpowiednio: rok 1938, 1946 i 1949. Informacje te naniesiono, można rzec zwyczajowo, na będące tłem ekspozycji dymiące kominy fabryk, których to obraz współcześnie w żaden sposób nie mógłby się stać symbolem poprawy jakości życia dzisiejszych Polaków. Warto może jeszcze przypomnieć fakt już dzisiaj nieco zapomniany, a ważny w perspektywie działań agitacyjnych pierwszych lat powojennych, że spożycie produktów pierwszej potrzeby w tym czasie, z wyjątkiem alkoholu (o czym później), było niższe niż przed wojną. Oznaczało to, że wartość odżywcza pożywienia przypadająca na przeciętną osobę była poniżej normy fizjologicznej. Wiązać się to mogło z występującym nierzadko wtedy w polskim społeczeństwie odczuciem głodu.

Pozostałe przykładowe plakaty odnosiły się do mających miejsce w 1954 roku wydarzeń kampanijno-wyborczych. Jeden z nich towarzyszył przygotowaniom do organizacji II Zjazdu PZPR³⁶. Jego treścią uczyniono wezwania do wykonania propagowanych przez władze przy okazji takich wydarzeń czynów produkcyjnych³⁷. Stąd też forma plastyczna opierała się głównie na tekście. Na plan pierwszy został wybity mający sloganowy charakter napis – „PODEJMOWAĆ ZOBOWIĄZANIA DLA POLEPSZENIA WARUNKÓW MATERIALNEGO I KULTURALNEGO BYTU KLASY ROBOTNICZEJ” i mniejszą czcionką zapisane pozostałe treści skupione wokół sformułowania, by „działać na rzecz troski o sprawy socjalno-bytowe załogi na cześć II Zjazdu PZPR”. Wśród trzech³⁸ zaprezentowanych zobowiązań znalazło się to, które bezpośrednio można połączyć z polityką prozdrowotną, a dotyczyło ono – jak zapisano – „Uruchomienia ambulatorium przyzakładowego, oddania do użytku pokoju dla karmiącej matki i pokoju higienicznego” przez Zakłady im. Dzierżyńskiego w Łodzi³⁹.

Drugi z plakatów dotyczył jesiennej kampanii wyborczej do Rad Narodowych⁴⁰, związanej, jak napisano, z wyborem „NAJLEPSZYCH Z NAS”, gdzie graficznie przedstawiono kategorie tematów, którymi będą się zajmować Powiatowe Prezydium Rad Narodowych⁴¹. Jednym z segmentów⁴² były sprawy „zdrowia”, a ich symbolem uczyniono lekarza w fartuchu osłuchującego stetoskopem pacjenta w lekarskim ambulatorium⁴³.

³⁶ II Zjazd PZPR odbył się w terminie 10–17 marca 1954 r.

³⁷ Zob. więcej o roli współzawodnictwa pracy w polityce, gospodarce i propagandzie PRL: Wilk 2006, s. 153–175; Wojsław 2009, s. 194–196.

³⁸ Pozostałe dwa dotyczyły wyremontowania mieszkań dla rodzin robotniczych oraz uruchomienia, wcześniej niż zakładał plan, kina zakładowego i zwiększenia asortymentu posiłków w stołówce zakładowej.

³⁹ MPW, nr inw. PL. 3678/1 (autor: Wiktor Górka, r. 1953–1954).

⁴⁰ Wybory do Rad Narodowych, czyli fasadowej struktury samorządu terytorialnego w Polsce Ludowej przeprowadzono pierwszy raz po II wojnie światowej 5 grudnia 1954 r.

⁴¹ MPW, nr inw. PL. 330/1, 2 (autor: Aleksander Bernacinski, r. 1954).

⁴² Owych kategorii tematycznych umieszczonych na plakacie było 11 (łącznie ze „zdrowiem”); pozostałe to: przemysł, rolnictwo i leśnictwo, budownictwo, gospodarka komunalna, komunikacja, handel, sport, opieka nad matką i dzieckiem, kultura, oświata.

⁴³ MPW, nr inw. PL. 330/1, 2.

W poniższej analizie nie może zabraknąć skupienia uwagi na jednym z czołowych tematów polityki społecznej PRL, szczególnie eksponowanym w pierwszych latach powojennych, jakim było pijaństwo i związane z nim zagrożenia. Definiowano je nie tylko przez negatywny wpływ na codzienne życie rodzinne, ale również podkreślano konsekwencje zdrowotne dla osób pozostających w objęciach alkoholowego nałogu. Dalej łączono to z ujemnymi skutkami dla gospodarki narodowej, na czym szczególnie zależało władzom Polski Ludowej.

Jak duży był to problem społeczny, mogą świadczyć liczby. Spożycie w przeliczeniu na jednego mieszkańca alkoholu 100%⁴⁴ miało wzrosnąć w latach 1937–1950 odpowiednio z poziomu około 0,7 do 3 litrów⁴⁵; a były to dane nieuwzględniające alkoholu wytwarzanego nielegalnie, tzw. bimbrowego, którego jakość zagrażała często życiu konsumentów. Zresztą ten ostatni problem zyskał miano jednego z czołowych tematów swoistej pedagogiki społecznej prowadzonej z użyciem materiałów Polskiej Kroniki Filmowej⁴⁶, a także stanowił jeden z głównych wątków filmu fabularnego „Jasne Łany” w reżyserii Eugeniusza Cękalskiego⁴⁷.

Do plakatów o omawianej tematyce należą dwie prace autorstwa Bronisława Linkego wykonane na zamówienie Ministerstwa Zdrowia. Pierwszy z nich z roku 1948 zatytułowany „WÓDKA przyczyną NĘDZY” ma charakter graficznego apelu. Przedstawia on, jak można się domyślać, zniszczoną po wcześniejszej burdzie, proletariacką izbę, a w niej na łożku, leżącego, upojonego alkoholem ojca i zarazem męża, trzymającego w ręku butelkę wódki⁴⁸. Na pierwszym planie widać zrozpaczoną po awanturze żonę i tulące się do niej, płaczące dziecko. Podobna, niepolityczna w swoim plastycznym wyrazie, jest także druga praca tego autora z dominującym graficznie wezwaniem „PATRZ OTO SKUTKI PIJAŃSTWA”, gdzie postacią wypełniającą znaczną część plakatu jest stojący mężczyzna w obszarpanym ubraniu z wyciągniętą, jak po jałmużnę, ręką⁴⁹. Oba plakaty kierują uwagę na dramatyczne skutki uzależnienia od alkoholu na płaszczyźnie społecznej, nie będąc tym samym przekazem ikonograficznym nasyconym ideologicznie.

Trzeci z plakatów, datowany na rok 1951, jest już obrazem silnie związanym z panującą powszechnie w propagandzie lat stalinizmu poetyką, i to zarówno w warstwie tekstowej, jak i graficznej. Samo już hasło wybite na pierwszym

⁴⁴ Na potrzeby tej statystyki przeliczono wszystkie rodzaje spożywanego alkoholu.

⁴⁵ Kosiński 2006, s. 268; poziom spożycia wódki spośród innych typów napojów alkoholowych wynosił od 92% w roku 1948 poprzez 81% w roku 1951, by pięć lat później spaść do stanu 74%; wpływ na obniżenie tych wartości wywarła m.in. rozszerzająca się moda na spożywanie tanich win alkoholizowanych i piwa; zob. więcej na ten temat: Kosiński 2006, s. 269.

⁴⁶ Zob. wybrane materiały PKF w jej odcinkach, m.in. z lat 1947–1949.

⁴⁷ Film wyprodukowany w 1947 r.; głównym jego wątkiem uczyniono zakończoną zwycięstwem walkę „nowego” wiejskiego świata ze „starym” symbolizującym stosunki panujące w przedwojennej Polsce; jednym z przykładów chorych porządków, nadal obecnych na wyzwalającej się z okowów zacofania wsi, było spożywanie przez młodocianych bimbrowego (w tym: zdolnego „Antka” oraz i tak już dotkniętego niepełnosprawnością intelektualną „Jaśka”, który traci w wyniku jego konsumpcji wzrok).

⁴⁸ MPW, nr inw. PL. 8113/1-3 (autor: Bronisław Wojciech Linke, r. 1948).

⁴⁹ MPW, nr inw. PL. 2528/1-3 (autor: Bronisław Wojciech Linke, r. 1949).

planie „Przestań pić! CHODŹ Z NAMI BUDOWAĆ SZCZĘŚLIWE JUTRO” zawiera w sobie mocno agitacyjny przekaz nastawiony na jedną z czołowych ideologicznych figur owego okresu związaną z rysowaniem obrazu szczęśliwej przyszłości⁵⁰.

W tym wypadku jedną z przeszkód, która mogła zaburzyć marsz ku krainie pomysłności, mógł być nałóg pijaństwa, który przedstawiono typowo, przez umieszczenie postaci półleżącego mężczyzny trzymającego w ręku butelkę. O ile jeszcze ta część obrazu nie musi budzić skojarzeń z ideologicznym przesłaniem, to fragment plakatu z maszerującym tłumem trzymającym w rękach narzędzia pracy, a w tle fabryczne zabudowania (uzupełnione wspomnianym sloganem), taki komunikat już zawierał. Warto może jeszcze zwrócić uwagę na umieszczony w górnej partii pracy Mariana Bogusza symbol PCK, a to ze względu na wykorzystywanie, przecież nie tylko przy tej okazji, graficznego identyfikatora znanej i cieszącej się zaufaniem Polaków marki⁵¹, która z końcem lat 40. XX wieku zaczęła pełnić rolę kontrolowanej przez władze państwowe organizacji pomocowej⁵².

Obok niedożywienia, plagi pijaństwa, wzrostu liczby chorych, w porównaniu z okresem przedwojennym, na dur brzuszny i plamisty⁵³ czy gruźlicę⁵⁴, poważnym zagrożeniem stanu zdrowotnego Polaków stały się choroby weneryczne, kiła i rzeżączka⁵⁵. W celu zmniejszenia zachorowalności na te ostanie starano się również prowadzić działania profilaktyczne, związane z promowaniem higieny seksualnej wśród Polaków. Jednym z uchwyconych przeze mnie wizualnych śladów tej działalności był afisz⁵⁶ informujący o zorganizowanej w roku 1949 „Wystawie przeciwwenerycznej”. W swojej treści nie przenosił on w sposób prosty żadnych elementów ideologicznych powiązanych z panującym w Polsce porządkiem politycznym.

Ważnym aspektem życia w socjalistycznej Polsce władze starały się uczynić kulturę fizyczną. „Nowy człowiek”⁵⁷ miał być „zdrowy, krzepki i wysportowany, aby budować silne społeczeństwo i potęgę kraju”⁵⁸. To z kolei łączono w przekazach ze służbą państwu ludowemu na płaszczyźnie zarówno militarnej,

⁵⁰ MPW, nr inw. PL. 531/1 (autor: Marian Bogusz, r. 1951).

⁵¹ W przededniu wybuchu II wojny światowej PCK liczył ok. 850 tys. członków, z czego około 50% stanowiła młodzież.

⁵² Mimo przejścia nad nią kontroli w drugiej połowie lat 40. XX wieku i tak postanowiono pomniejszyć zakres jej działalności, odbierając spod jej opieki zakłady lecznicze i opiekuńcze.

⁵³ Według statystyk w 1945 r., w porównaniu z rokiem 1938, zachorowalność na dur brzuszny i plamisty wzrosła odpowiednio o 460% i 342%.

⁵⁴ Umieralność na gruźlicę w 1945 r., w porównaniu z rokiem 1938, wzrosła z 7% do 35% wśród osób objętych tą chorobą.

⁵⁵ W roku 1947 zarejestrowano 107 tys. chorych na kiłę i 35 tys. osób chorych na rzeżączkę, przy czym szacunki mówiły, że prawdziwa liczba zachorowań na obie choroby była czterokrotnie wyższa.

⁵⁶ Zob. MPW, nr inw. PL. 13513/1 (autor: Maria Hiszpańska, r. 1949).

⁵⁷ Pogłębiany wykład na temat paradygmatu nowego człowieka, w kontekście propagandowym, zawiera książka: Mazur 2009.

⁵⁸ Studzińska 2014, s. 211–212.

jak i gospodarczej; tym bardziej że w polityce propagandowej realizacja planów trzy- i sześcioletniego stanowiła temat główny, związany z promowanym przy tej okazji wyścigiem pracy.

Przykładami plakatów wybijających łączenie sprawności fizycznej z wydajną pracą i podnoszeniem potencjału obronnego Polski były dzieła powstałe w latach trwania wojny w Korei (1950–1953), konfliktu, który stał się symbolem pierwszej fazy kulminacji zimnej wojny. W obu wypadkach umieszczone slogany: „ROZWIJAJ TEŻYŻNĘ FIZYCZNĄ. BĄDŹ SPRAWNY DO PRACY I OBRONY”⁵⁹ oraz „PRZEZ SPORT SPRAWNY DO PRACY I OBRONY”⁶⁰ stanowiły swoistą kalkę konstrukcji treści wizualnej *posterów* wyraźnie nastawionych na wychowywanie młodych i zdrowych ludzi, gotowych w każdym momencie do ciężkiej pracy i obrony socjalistycznego państwa.

Było to zgodne z dominującą w ówczesnym czasie doktryną, która zakładała realne zagrożenie ze strony państw imperialistycznych z USA na czele, przed czym miała chronić – podobnie jak cały blok sowiecki – silna armia z silnym zapleczem gospodarczym.

Tłem dla obu tekstowych narracji były obrazy młodych ludzi uprawiających sport bądź przebranych w stroje do ćwiczeń; w jednym i w drugim wypadku dominującym elementem uczyniono postać uśmiechniętego młodzieńca. W wypadku pracy Adama Bowbelskiego patronem organizacyjnym uczyniono Ligę Morską⁶¹, z jej graficznym symbolem; z kolei dzieło Władysława Janiszewskiego znajdowało się w serii przedstawień, które sygnowano odznaką „Sprawny do Pracy i Obrony” (dalej: SPO)⁶². Została ona ustanowiona decyzją rządu premiera Józefa Cyrankiewicza w kwietniu 1950 roku. W *Monitorze Polskim* pisano na jej temat: „Dla podkreślenia poważnej roli wychowania fizycznego i sportu w podnoszeniu stanu zdrowotności oraz dla zapewnienia wszechstronnego rozwoju obywateli i przygotowania ich do wydajnej pracy i obrony Ludowej Ojczyzny, Rada Ministrów uchwala, co następuje”⁶³. Wśród instytucji i organizacji odpowiedzialnych za wprowadzenie w życie powyższej decyzji znalazło się Ministerstwo Zdrowia oraz Główny Komitet Kultury Fizycznej. Samą odznakę w jej różnych stopniach można było zdobywać od 11. roku życia⁶⁴.

⁵⁹ MPW, nr inw. PL. 26480/1-2 (autor: Adam Bowbelski, r. 1952).

⁶⁰ MPW, nr inw. PL. 26351/1 (autor: Władysław Janiszewski, r. 1951).

⁶¹ Więcej na temat wykorzystywania Ligi Morskiej do akcji propagandowych w powojennej Polsce: Wojsław 2009, s. 67–77.

⁶² Prac oznaczonych znakiem „SPO” było więcej, w tym plakat Jerzego Cherki – „CHŁOPCY I DZIEWCZĘTA! SPORTOWCY! ZDOBYWAJCIE NORMY ODZNAKI SPO W MASOWYCH ZAWODACH NA TORZE PRZESZKÓD” (1954); Lucjana Jagodzińskiego – „ZDOBYWAJ ODZNAKĘ SPO. UPRAWIAJ SPORT ŁYŻWIARSKI” (1952); Wiktora Górki – „UPRAWIAJMY SPORTY ZIMOWE. ZDOBYWAJMY ODZNAKĘ” (1952).

⁶³ Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. w sprawie ustanowienia odznaki: „Sprawny do Pracy i Obrony”, *Monitor Polski* nr A-61/poz. 711–714, s. 484.

⁶⁴ Tamże.

Łagodniejszy politycznie wyraz miała grupa plakatów odwołująca się w swoim przekazie tekstowym i wizualnym już tylko do potrzeby aktywności ruchowej i uprawiania sportu. Hasła, które towarzyszyły owym pracom, głosiły m.in.: „MASOWE BIEGI NARODOWE, WSZYSCY NA START!”⁶⁵; „CHŁOPCY I DZIEWCZĘTA POD ŻAGLE PO SIŁĘ FIZYCZNĄ I ZDROWIE”⁶⁶; „SPORTOWCY! NA ZŁOT MŁODYCH. ŚWIĘTO KULTURY FIZYCZNEJ”⁶⁷. Jeszcze bardziej neutralnym *posterem* był plakat Józefa Korolkiewicza z wymownym wezwaniem – „GIMNASTYKA PORANNA DAJE SIŁĘ, RADOŚĆ I ZDROWIE”⁶⁸. Do ilustracji owego sloganu posłużyło autorowi przedstawienie ćwiczącego ojca z dwójką dzieci w domowym zaciszu. Trudno jest tutaj odnaleźć jednoznacznie kojarzące się z systemem Polski powojennej przesłania. Można oczywiście dostrzec zaprogramowaną propagandowo i ideologicznie radość i szczęście życia polskich rodzin w państwie ludowym, ale sam obraz mógłby także towarzyszyć propagowaniu zdrowego trybu życia w każdym innym ustroju. W jakimś zakresie było do działania twórcze skierowane przeciw zalecanym w socrealizmie zasadom, które wymagały od twórcy zaopatrywania każdego jego dzieła w polityczne przesłanie⁶⁹; ale jak można sądzić, dobudowując odpowiedni kontekst do tego obrazu i jego można było wkleić w scenariusz politycznej kampanii propagandowej.

Stan zdrowotny polskiego społeczeństwa po II wojnie światowej należał do jednego z najgorszych w Europie. Zgodnie z propagandowo podkreślanym opiekuńczym charakterem nowego ustroju panującego w Polsce władze starały się to szybko zmienić, w każdym razie na płaszczyźnie deklaracji. Temu celowi służyły prowadzone akcje profilaktyczne mające na celu ograniczenie rozprzestrzeniania się chorób. Dlatego też starano się za pomocą plansz plakatowych zwrócić uwagę obywateli na potrzebę utrzymywania higieny osobistej, jako jednego z środków zapobiegających rozprzestrzenianiu się chorób. Robiono to, m.in. wyposażając plakaty w apele typu: „PASTA DO ZĘBÓW NA STRAŻY ZDROWIA CAŁEGO ORGANIZMU”⁷⁰, „TĘP SZCZURY”⁷¹ czy „CZYSTOŚĆ TO ZDROWIE”⁷². Także i ten rodzaj wizualnych obrazów nie wnosił treści w prosty sposób powiązanych z obowiązującą ideologią; chyba że uznamy tubę od pasty i szczoteczkę do zębów czy kobietę w ludowym stroju czyszczącą izbę mieszkalną za wizualne symbole nowego politycznego reżimu.

Nie można jednak nie widzieć w twórczości wybranych plakacistów tematów mocno osadzonych w forsowanej przez władze ideologii. Do takich wątków należało ukazywanie stale podnoszącej się jakości życia w Polsce socjalistycznej,

⁶⁵ MPW, nr inw. PL. 8602/1 (autor: Czesław Borowczyk, r. 1953).

⁶⁶ MPW, nr inw. PL. 564/1-2 (autor: Adam Bowbelski, r. 1952).

⁶⁷ MPW, nr inw. PL. 6906/1-2 (autor: Lucjan Jagodziński, r. 1952).

⁶⁸ MPW, nr inw. PL. 12287/1-2 (autor: Józef Korolkiewicz, r. 1953).

⁶⁹ Zob. więcej na ten temat: Studzińska 2014, s. 151–181.

⁷⁰ MPW, nr inw. PL. 203/1-2 (autor: Maksymilian Kałużny, r. 1954).

⁷¹ MPW, nr inw. PL. 12122 (autor: Piotr Łabuzek, r. 1954).

⁷² MPW, nr inw. PL. 519/1-2 (autor: Maksymilian Kałużny, r. 1953).

w tym kojarzącej się z wzmocnieniem zdrowotnego stanu społeczeństwa polityki nowych władz, która umożliwiała korzystanie z szerokiej palety uzdrowisk, wczasów leczniczych oraz kolonii i obozów. Tytuły wpisane w wizualną koncepcję obrazów głosiły: „ZDROWIE I RADOŚĆ NASZYCH DZIECI. OFIARNOŚĆ SPOŁECZEŃSTWA ZAPEWNI NAJWIĘKSZEJ ILOŚCI DZIECI POBYT NA KOLONIACH I OBOZACH LETNICH”⁷³; „KORZYSTANIE Z UZDROWISK DA CI RADOŚĆ I SIŁY DO PRACY!”⁷⁴; „WCZASY LECZNICZE, RADOŚĆ I ZDROWIE”⁷⁵; „WYPOCZYNEK I ROZRYWKĘ PO PRACY UDOSTĘPNIĄ JĄ CI WYCIECZKI ŚWIĄTECZNE PTTK”⁷⁶.

Wizualnym komponentem plakatów o tej tematyce były postacie emanujące radością i optymizmem, jak można się domyślać, z powodu udogodnień, które niesie im życie w nowej Polsce. Kolejny raz w ten sposób wypełniane było polityczne zapotrzebowanie władz na urzędowy optymizm obywateli, którego symbolem byli z reguły uśmiechnięci Polacy.

Próba podsumowania

Przywołane w opisie plakaty nie pozwalają jednoznacznie odpowiedzieć na pytanie o wytworzenie wizualnego stereotypu naznaczonego ideologiczną symboliką w przypadku *posterów* odwołujących się do tzw. tematyki zdrowotnej. Wybrane prace oczywiście zawierają socrealistyczny sznyt, polegający m.in. na ich agitacyjnym przesłaniu, gdzie temat zdrowia, higieny osobistej i sprawności fizycznej zostaje sprowadzony, ogólnie rzecz biorąc, do ukazywania obrazu opiekuńczego i nowoczesnego państwa o ustroju socjalistycznym, ale pewna ich część zawiera komunikaty politycznie neutralne; które jeżeli miałyby oddziaływać same w sobie, bez zastosowania dodatkowego kontekstu propagandowego, mogłyby i dzisiaj stanowić przedmiot swoistej dydaktyki zdrowotnej. W tym względzie twierdzenie, które uznawało w czasach polskiego stalinizmu plakat za „bojowy instrument agitacji i propagandy”, nie do końca znalazło swoje potwierdzenie. Nie każdy umieszczony w przestrzeni publicznej obraz zawierał treści ściśle związane z ideologicznym przesłaniem. Nie można jednak nie zauważyć prac o interesującej nas tematyce, które jednoznacznie wpisywały się w plan działań politycznych, których owocem miało być przekonanie masowego odbiorcy, że żyje w państwie zabiegającym o stan zdrowotny swoich obywateli, ich samopoczucie i bezpieczeństwo socjalne.

Innym ważnym kontekstem polityki prozdrowotnej prowadzonej przez rządzących PRL było ich przekonanie, jak pisze M. Mazur, że:

⁷³ MPW, nr inw. PL. 13528/1 (autor: Lech Budecki-Vetesco, r. 1952).

⁷⁴ MPW, nr inw. PL. 180/1-3 (autor: Tadeusz Gronowski, r. 1953).

⁷⁵ MPW, nr inw. PL. 2791/1-3 (autor: Witold Janowski, r. 1955).

⁷⁶ MPW, nr inw. PL. 12286/1-3 (autor: Józef Korolkiewicz, r. 1953).

Człowiek socjalistyczny to człowiek o wysokim poziomie kultury sanitarnej i higienicznej, ponieważ każda „nieobecność w procesie produkcyjnym wskutek niezdolności do pracy spowodowanej chorobą lub nieszczęśliwym wypadkiem, każdy stracony dzień roboczy, każdy okres zmniejszonej wydajności i sprawności fizyczno-umysłowej człowieka pracy – to w sumie strata olbrzymich wartości w gospodarce narodowej, to opóźnienie wykonywania planów gospodarczych⁷⁷.

Podobnie rzecz się przedstawiała z traktowaniem sprawności fizycznej i uprawianiem turystyki, które – jak pisano – były:

(...) nieodłącznym czynnikiem wychowania młodzieży zarówno pod względem jej prawidłowego rozwoju fizycznego, jej zdrowia i sprawności do pracy, jak i kształtowania wśród chłopców i dziewcząt cech nowego człowieka – aktywnego bojownika o zbudowanie socjalizmu w naszym kraju, cech moralności komunistycznej (...)⁷⁸.

W końcu dbanie o zdrowie obywateli łączono również z obowiązkiem obrony socjalistycznej ojczyzny, gdyż zwłaszcza młodzi, sprawni fizycznie mężczyźni stanowili naturalne zaplecze dla Ludowego Wojska Polskiego; a przecież sama Polska, jak i cały blok wschodni pod przywództwem ZSRR miały funkcjonować w mocno nieprzyjaznym międzynarodowym środowisku państw imperialistycznych.

Ogólnie rzecz biorąc, zarówno w warstwie tekstowej, jak i wizualnej dominowały pojęcia związane z logicznym ciągiem, a odwołujące się do: „zdrowia – sprawności fizycznej – podwyższonej wydajności pracy – obronności kraju”. Prezentowane plakaty w znacznej części wypełniały swą treścią ten czteroelementowy komponent i przez to samo stanowiły narzędzie ideologicznej walki w rękach politycznych nadzorców.

Patrząc z kolei na funkcje przypisane plakatowi, należy zaznaczyć, że w opisanych powyżej *posterach* można odnaleźć obok tytułowego ideologicznego i agitacyjnego kontekstu także treści, które da się powiązać z funkcją informacyjną i dydaktyczną, co może nieco osłabiać ich propagandowy charakter, zwłaszcza we wcześniej wskazanych przypadkach.

Inną jeszcze kwestią jest zawsze pytanie: w jakim stopniu owa konkretnie osadzona w problematyce zdrowotnej aktywność państwa skutecznie mogła wpłynąć na zmianę poglądów i postaw Polaków, w duchu interesów rządzących, zwłaszcza w odniesieniu do młodego pokolenia? Odpowiedź jednak na to pytanie nie jest łatwa, ale zapewne, sięgając chociażby po wspomnienia i dzienniki osób ówczesnie aktywnych społecznie⁷⁹, można zaryzykować opinię o ograniczonej skuteczności działań indoktrynacyjnych w epoce stalinizmu w Polsce.

⁷⁷ Mazur 2009, s. 528–529.

⁷⁸ Cyt. za: tamże, s. 529; był to fragment referatu wygłoszonego przez Mariana Renke – kierownika wydziału kultury fizycznej i przysposobienia wojskowego Zarządu Głównego Związku Młodzieży Polskiej (dalej: ZG ZMP), który został wygłoszony podczas trwania XII Plenum ZG ZMP w czerwcu 1953 r.

⁷⁹ Zob.: Trznadel 1997, s. 264; Świda-Ziemia 2003.

I już na sam koniec warto przytoczyć celną uwagę Normana Daviesa, który pisząc o stosowaniu propagandy przez rządzących w Europie, stwierdził: „Totalitaryzm nie ma na nią monopolu. Wszystkie rządy muszą wyjaśniać swoją politykę, upiększać swój wizerunek oraz przedstawiać fakty i statystyki w jak najkorzystniejszym świetle. Działania, które można określić jako «uczciwą propagandę», od fałszowania informacji często dzieli bardzo subtelna granica”⁸⁰. Dlatego też i w przypadku problematyki zdrowotnej, sposobów jej prezentacji za pomocą środków i form wizualnych, nie można zapominać o powyższej refleksji, pamiętając, że także w systemie demokratycznym politycy sprawujący władzę mogą dążyć do sprzedaży, przeciw tak politycznie i wizerunkowo wrażliwego tematu, jakim jest dbanie o zdrowie obywateli, a nawet bardziej swego elektoratu, z zastosowaniem reguł tradycyjnie przypisanych oddziaływaniu propagandowemu, które wielu do dzisiaj kojarzy tylko z modelem komunikacji masowej, charakterystycznym dla systemów niedemokratycznych.

Bibliografia

- Ankieta. Historycy o badaniach dziejów Polski Ludowej (2008). *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 8.
- Bralczyk J. (2001). O języku polskiej propagandy politycznej lat siedemdziesiątych. Warszawa.
- Bralczyk J. (2007). O języku propagandy i polityki. Warszawa.
- Davies N. (2007). Europa między Wschodem a Zachodem. Kraków.
- Dyskusja nad historią PRL – Krystyna Kersten, Jerzy Eisler (1995). *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 1.
- Ferenc T., Dymarczyk W., Chomczyński P. (red.) (2011). Socjologia wizualna w praktyce. Plakat jako narzędzie propagandy wojennej. Łódź.
- Głowiński M. (1991). Nowomowa po polsku. Warszawa.
- Głowiński M. (1992). Rytuał i demagogia. Trzyńście szkieł o sztuce zdegradowanej. Warszawa.
- Głowiński M. (2009). Nowomowa i ciągi dalsze. Szkice dawne i nowe. Kraków.
- Heywood A. (2007). Ideologie polityczne. Wprowadzenie. Warszawa.
- Izdebski J. (2001). Plakat w służbie propagandy w latach 1944–1956. (Wystawa zorganizowana przez Okręgowe Biuro Edukacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie; otwarcie – 4 grudnia 2001). *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 11, s. 72–74.
- Jarecka U. (2008). Propaganda wizualna słusznej wojny. Media wizualne XX wieku wobec konfliktów zbrojnych. Warszawa.
- Jarosiński Z. (1999). Nadwiślański socrealizm. Warszawa.
- Kajtoch W. (1993). Bracia Strugaccy (zarys twórczości). Kraków.
- Kajtoch W. (2015). Socrealizm jako sposób myślenia o literaturze. W: tenże. Szkice polonistyczno-rusycystyczne (s. 49–60). Olsztyn.
- Kallas M., Lityński A. (2000). Historia ustroju i prawa Polski Ludowej. Warszawa.
- Kersten K. (1989). Geneza i dynamika stalinizmu w Polsce (1944–1956). *Warszawskie Zeszyty Historyczne*, z. 3.

⁸⁰ Davies 2007, s. 297.

- Kersten K. (1992). Czy PRL była państwem totalitarnym? *Wiadomości Historyczne*, nr 1, s. 5–12.
- Kołąkowski L. (2009). Główne nurty marksizmu, t. 3. Warszawa.
- Konecki K.T. (2011). Przedmowa. W: T. Ferenc, W. Dymarczyk, P. Chomczyński (red.). *Socjologia wizualna w praktyce. Plakat jako narzędzie propagandy wojennej*. Łódź.
- Kosiński K. (2006). Z historii pijaństwa w czasach PRL. „Peerelowskie” wzory picia alkoholu. *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 7.
- Kurpik M. (red.) (2001). Żądło propagandy PRL-u 1945–1956. Warszawa.
- Ligarski S. (2006). Plakat w służbie WRON. Komentarze historyczne. *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, nr 11–12, s. 73–77.
- Łapiński Z., Tomasik W. (red.) (2004). *Słownik realizmu socjalistycznego*. Kraków.
- Mazur M. (2009). O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944–1956. Lublin.
- Oseka P. (2007). Rytuály stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956. Warszawa.
- Rogowska B. (2006). Bolesław Bierut – ikonografia wodza. W: K. Stępnik, M. Piechota (red.). *Socrealizm: fabuły, komunikaty, ikony*. Lublin.
- Sokół W. (1997). Legitymizacja systemów politycznych. Lublin.
- Stępnik K., Piechota M. (red.) (2006). *Socrealizm: fabuły, komunikaty, ikony*. Lublin.
- Studzńska J. (2014). *Socrealizm w malarstwie polskim*. Warszawa.
- Szczepaniak J. (2003). *Socrealizm. Muzeum Zamoyskich w Kozłówce*. Kozłówka.
- Świda-Ziemia H. (2003). *Urwany lot: pokolenie inteligenckiej młodzieży powojennej w świetle listów i pamiątek z lat 1945–1948*. Kraków.
- Trznadel J. (1997). *Hańba domowa*. Warszawa 1997.
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. w sprawie ustanowienia odznaki: „Sprawny do Pracy i Obrony”. *Monitor Polski*, Nr A-61/poz. 711–714.
- Wilk J. (2006). *Propaganda współzawodnictwa pracy*. *Polska 1944/1945–1989. Studia i materiały*, t. 7, s. 153–175.
- Włodarczyk W. (1991). *Socrealizm. Sztuka polska w latach 1950–1954*. Kraków.
- Włodarczyk W. (1999). *Inżynieria dusz: literatura realizmu socjalistycznego w planie propagandy monumentalnej*. Wrocław.
- Wojśław J. (2009). *Obraz terażniejszości w propagandzie komunistycznej Polski lat 1949–1954. Zarys problematyki*. Gdańsk.
- Wojśław J. (2009). *Plakat o tematyce morskiej instrumentem indoktrynacji społeczeństwa polskiego w latach PRL (1944–1989)*. W: J. Kreft, J. Majewski (red.). *Media – biznes – kultura* (s. 67–77). Gdańsk.
- Wojśław J. (2014). *Strategie propagandowe w latach apogeum stalinizmu na przykładzie wyborów do Sejmu z 26 października 1952 roku: język tekstu i obrazu*. W: S. Ligarski, M. Siedziako (red.). *Wybory i referenda w PRL* (s. 455–488). Szczecin.
- Wojtasik L. (1987). *Propaganda wizualna*. Warszawa.
- Wolny-Zmorzyński K., Furman W., Snopek J., Groń K. (red.) (2013a). *Komunikacja wizualna w prasie i w mediach elektronicznych*. Warszawa.
- Wolny-Zmorzyński K., Furman W., Snopek J., Groń K. (red.) (2013b). *Komunikacja wizualna w reklamie, public relations i w prawie*. Warszawa.
- Zbiory Muzeum Plakatu w Wilanowie (MPW):
 MPW, nr inw. PL. 12122 (autor: Piotr Łabuzek, r. 1954).
 MPW, nr inw. PL. 12286/1-3 (autor: Józef Korolkiewicz, r. 1953).
 MPW, nr inw. PL. 12287/1-2 (autor: Józef Korolkiewicz, r. 1953).
 MPW, nr inw. PL. 13513/1 (autor: Maria Hiszpańska, r. 1949).

- MPW, nr inw. PL. 13528/1 (autor: Lech Budecki-Vetesco, r. 1952).
 MPW, nr inw. PL. 180/1-3 (autor: Tadeusz Gronowski, r. 1953).
 MPW, nr inw. PL. 203/1-2 (autor: Maksymilian Kałużny, r. 1954).
 MPW, nr inw. PL. 2528/1-3 (autor: Bronisław Wojciech Linke, r. 1949).
 MPW, nr inw. PL. 26351/1 (autor: Władysław Janiszewski, r. 1951).
 MPW, nr inw. PL. 26480/1-2 (autor: Adam Bowbelski, r. 1952).
 MPW, nr inw. PL. 2791/1-3 (autor: Witold Janowski, r. 1955).
 MPW, nr inw. PL. 28378/1-2 (autor: Bronisław W. Linke, Anna Linke, r. 1949).
 MPW, nr inw. PL. 330/1,2 (autor: Aleksander Bernacinski, r. 1954).
 MPW, nr inw. PL. 3678/1 (autor: Wiktor Górka, r. 1953–54).
 MPW, nr inw. PL. 519/1-2 (autor: Maksymilian Kałużny, r. 1953).
 MPW, nr inw. PL. 528/1-3 (autor: Witold Chmielewski, r. 1952).
 MPW, nr inw. PL. 531/1 (autor: Marian Bogusz, r. 1951).
 MPW, nr inw. PL. 564/1-2 (autor: Adam Bowbelski, r. 1952).
 MPW, nr inw. PL. 6906/1-2 (autor: Lucjan Jagodziński, r. 1952).
 MPW, nr inw. PL. 6985/1 (autor: Szymon Bojko, Witold Kalicki, r. 1946).
 MPW, nr inw. PL. 6987/1 (autor: Witold Kalicki, r. 1949).
 MPW, nr inw. PL. 8113/1-3 (autor: Bronisław Wojciech Linke, r. 1948).
 MPW, nr inw. PL. 8602/1 (autor: Czesław Borowczyk, r. 1953).
 MPW, nr inw. PL. 8739/1 (autor: Jerzy Karolak, r. 1950).

STRESZCZENIE

Tematem pracy jest próba spojrzenia na plakat jako ikonograficzny nośnik treści zdrowotnych, które w czasach istnienia PRL mogły służyć politycznym interesom władz Polski Ludowej. Podstawowym materiałem badawczym są tutaj *postery* powstałe w pierwszym powojennym dziesięcioleciu (do 1956 r.). Był to okres, w którym państwo polskie było najbliższym spełnieniu cech charakteryzujących reżim totalitarny. Nie mniej ważnym kontekstem wpływającym na działalność polskich plakacistów była obowiązująca od końca lat 40. XX wieku reguła twórcza zwana socrealizmem.

Przegląd prac pozwolił na udzielenie niejednoznacznej odpowiedzi na podstawowe pytanie o stopień ideologizacji przekazów wizualnych o tematyce zdrowotnej. Oznacza to, że część plakatów wpisuje się w propagandowy schemat ideologiczny, używając typowych dla socrealizmu uniwersalnych symboli, które wiązano z logicznym ciągiem pojęć: „zdrowie – sprawność fizyczna – podwyższona wydajność pracy – obronność kraju”. Są jednak również prace neutralne politycznie, które i współcześnie mogłyby być wykorzystane do prowadzenia kampanii prozdrowotnych.

Słowa kluczowe: tematyka zdrowotna, plakat, polski socrealizm, ideologia, typowość